

Utdrag fra Altas Historie bind 2

Kapitel 4 Kobberverkets maskineri og drift

4. Gruvene i Raipas

Det hadde lenge vært kjent at det fantes malmsforekomster i Raipas, og på folkemunne gikk det fortellinger om at de allestedsnærværende hollenderne hadde drevet gruvedrift i Raipas i en svunnen tid. Et gammelt sagn forteller at hollenderne, på den tid de drev hvalfangst i Finnmark, brøt ut endel koppermalm i Raipas og tvang de innfødte til å bære malmen ned til Elvebakken, der skuta lå fortøyd ved elvemunningen. Da hollendere var dratt, sørget folk på stedet for å dekke til bergsiden der malmen var tatt ut, for at ikke hollandske ekspedisjoner skulle finne tilbake til den seinere. (17) Men de skriftlige kildene tier om hollandsk gruvedrift i Alta, og jeg tror knapt at den har funnet sted.

Det vi kan si med sikkerhet, er at lokalbefolkningen har hatt kjennskap til malmgangene i Lille Raipas helt siden slutten av 1600-tallet, og opplysninger om dette ble fremlagt på tinget i Hasvåg i 1685 (se b.1, s. 341). På 1730-tallet ble det foretatt prøveskjerp i Kåfjord, kanskje også i Raipas, selv om vi ikke har sikre opplysninger om det. I litteraturen er det noe uklart når Alten Copper Works startet driften i Raipas. P. A. Siljestrøm oppgir året 1828, og flere andre forfattere gjentar dette årstallet etter ham. Men ifølge kopperverkets eget arkiv startet den første forsøksbrytingen ved Lille Raipas sommeren 1833. (18) Crowe og Woodfall hadde ikke kjennskap til forekomstene i Raipas før kvenen Aron Eriksen fra Elvestrand påviste stedet for dem. Dette malmfundet kom til å få stor betydning for Alten Copper Works.

Gruvene ble først registrert av bergmesteren i april 1834. Forsøksbrytingen hadde trolig sammenheng med omorganiseringen av verket og tilføringen av ny kapital. En av de nye engelskmennene som kom til Kåfjord i forbindelse med at London-interessentene overtok ledelsen, var understiger Joseph Hoskin fra Cornwall. Woodfall overlot til ham å lede den første forsøksbrytingen i Raipas. Hoskin fikk med seg fire arbeidere, og i løpet av to måneder sprengte de en gruvegang på 40 favners dybde. 2½ tonn malm ble brakt ut i dagen, og det viste seg at kopperinnholdet var på hele 50–60%. (19) Fordi man verken hadde smie eller kull og borene måtte fraktes til Bossekop for å kvesses, oppgav man tanken på å drive forsøksdrift den første vinteren. (20)

Men driften ble tatt opp igjen neste sommer, og i 1835 arbeidet det tolv mann i Raipas.

Theodor Borchgrevink, en bergmann fra Røros, overtok som stiger. Han var kanskje ikke noen fremragende gruvemann, men han holdt god orden på arbeiderne og skaffet seg på den måten en høy stjerne hos Woodfall og Crowe. Borchgrevink hentet snart familien sin nordover. (21) I 1836 ble det foretatt utmålsforretning i Raipas i nærvær av Crowe selv og Stephen Henry Thomas, en nylig ankommet kjemiingeniør som skulle bli Crowes etterfølger.

En av Crowes sønner, Henry Woodfall Crowe, har etterlatt seg en interessant beretning om Raipas-gruvene. Som liten gutt fulgte han engang med overstiger Thomas til Raipas. Selskapet ble først rodd over fjorden av åtte kraftige kvener, og fra Bossekop gikk veien videre på hesteryggen til Raipas. Her fikk Henry følge med Thomas på inspeksjon ned i gruvene. Han forteller hvor skremmende det var å forlate

Nedgang til Raipas-gruva. I bakgrunnen til høyre skuer man Tverrelvdalen. Foto: Bjørnar Johansen 1995.

dagen og tre inn i selve fjellet. Gruvegangene var så lave at man måtte gå foroverbøyd, med en fakkel i den ene handa og en fett hammer i den andre.

Henry fulgte Thomas hakk i hæl. Etter 300–400 meter gjennom den mørke labyrinten kom de frem til en åpen hvelving, og herfra gikk det en sjakt lukt nedover i fjellet. Man kunne tydelig høre gruvearbeidernes monotone banking, mens de forberedte seg på sprengning. De begynte å klatre ned i sjakten, men det virket som om det ikke var noen bunn i den. Den ene stigen etter den andre ble passert, men nye dukket opp, helt til de ble bedt om å stoppe, fordi det skulle sprenges lenger ned. «For et spennende øyeblikk! Jeg ventet at hele fjellet skulle lukke seg over oss. Skuddet gikk av og smellet rystet hele gruva og et kraftig ekko gjenglød i flere minutter etter det mektige smellet.»

I neste øyeblikk ble de overmannet av krutt-røyk og svovel i den tette gruvegangen. Men ingeniør Thomas visste råd og klemte igjen nesen. Henry gjorde det samme – og det hjalp virkelig. Eventyret endte da Henry ble heist opp gjennom sjakten i ei malmtønne som var festet til en vinsj. Heldigvis løsnet ikke tønna. (22) Senere kom det forbud mot denne livsfarlige måten å ta seg opp i dagen på. Men et forbud er til for å brytes, og i medisinalberetningen for 1840 leser vi om en kvengutt som ikke var like heldig som Henry Crowe. For å slippe å gå den vanlige, men lengre veien ut av gruva, satte han seg på malmtønna og lot seg heise opp av gruva. Men da tønna nådde gruveåpningen, røk kjettingen og malmtønna og gutten styrtet ned i dypet. Da kan det vel hende at han satte livet til.

Raipasgruva var i full drift fra 1837, og seks arbeidslag var i sving, tilsammen ca. 25 mann. Det spesielle ved gruva i Raipas var den avsides beliggenheten i forhold til hovedanlegget i Kåfjord. For første gang fikk Alten Copper Works et betydelig transportproblem. Men man fant snart en brukbar løsning. Under gruvegangene i Raipas ble det sprengt ut en tunnel,

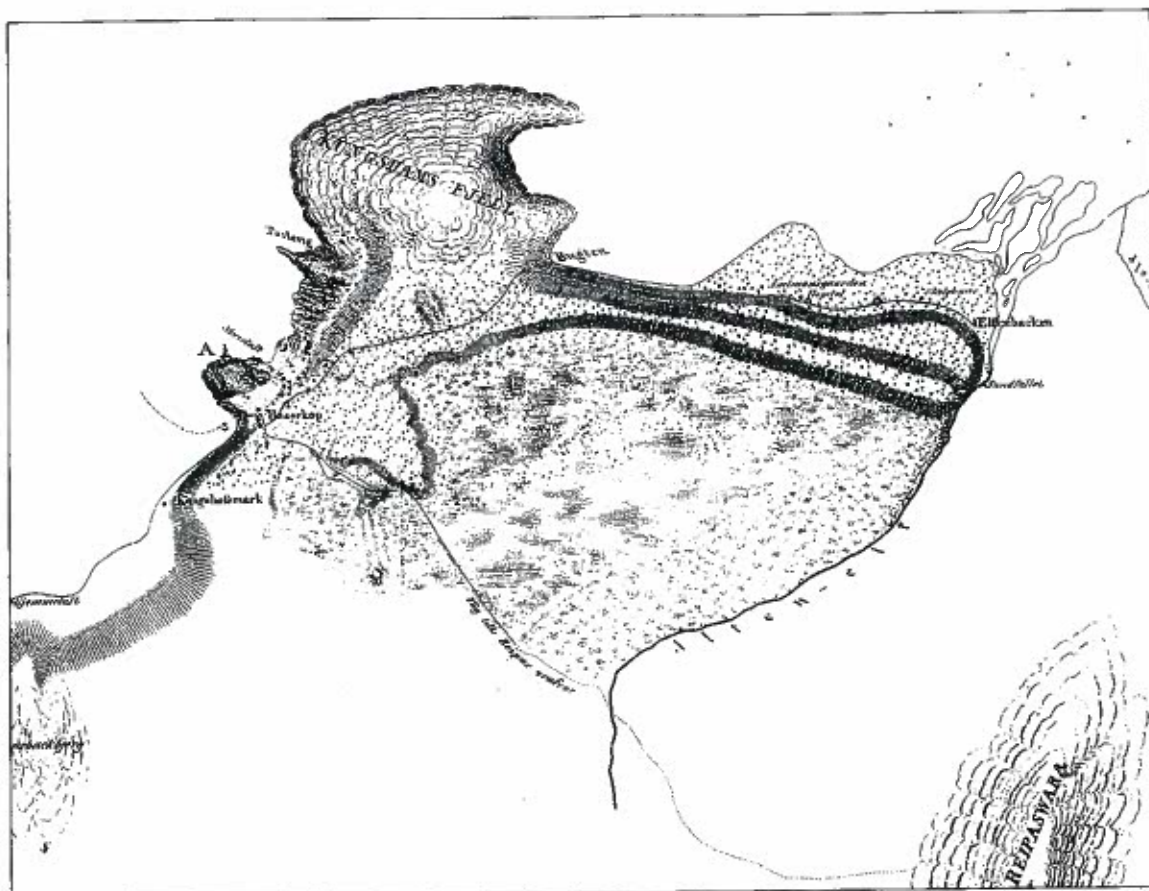

Henry Woodfall Crowe (1831–1865). Britisk general-konsul i Helsingfors. Alta Museum.

og her ble malmen transportert ut på en liten jernbane. Så ble malmen omlastet til hestekjerrere og fraktet på en vei, anlagt spesielt for dette formålet av kvenske arbeidere, ned til Altaelva. Ei ferge brakte malmkjerrerne over elva, og fra Elvestrand fortsatte de til kaia i Bossekop. Om vinteren var transporten enklere, fordi malmen kunne trekkes på sleder over isen. En spesiell lastebåt, anskaffet i 1839, fraktet malmen videre fra Bossekop til Kåfjord, der den ble smeltet. (23)

Malmtransporten ble en viktig inntektskilde for endel gårdbrukere i Altadalen, og i perioden 1839–1846 deltok det i gjennomsnitt 10–12 kjerrere i denne transporten (se kap. 6).

Verket skaffet seg også noen hester som deltok i malmtransporten, og som hestepasser og kusk i Raipas arbeidet en kven ved navn

Malmveien fra Raipas til Bossekop. Utsnitt av P. A. Siljestøms «Karta öfver inre delen utaf Alten fjord» (1838-1839).

Abraham Lanto. Han ble kalt Storhals-Abraham fordi han alltid ropte så høyt når han snakket. Det ble fortalt at han hadde vokst opp ved en foss i Finland, og at han hadde vennet seg til å snakke høyt for å bli hørt. Bakkebrinken der han bodde kalles ennå Abrahambakken. (24)

I takt med utbyggingen av gruva i Raipas foregikk det på slutten av 1830-tallet en hektisk byggevirkosomhet på Raipasmoen. Verket oppførte to-tre store tømmerhus som bolig for arbeiderne, men noen nordmenn og kvener bygde hus for egen regning, og i 1845 bodde det på Raipasmoen og Øvre-Raipas 20 familier, tilsammen 107 personer. Blant de første som etablerte seg her var Ole Olsen Romsdal (1784-

1852), en av gruvearbeiderne som var kommet til Kåfjord i 1828. Han satte opp den såkalte Romsdalsstua som ble stående i over hundre år, helt frem til 1944, da den ble brent av tyskerne sammen med den øvrige bebyggelsen. (25) Blant de første arbeiderne finner vi også «sør-lendinger» som Ellev Thoresen, Ingebrigt Estensen, Ole Estensen, Simon Olsen, Ole Sætrum m.fl. Tradisjonen vil ha det til at mange nordmenn syntes det var vanskelig å finne seg til rette i Kåfjord, etter at kvenene begynte å komme i flertall. Derfor benyttet endel av dem sjansen til å flytte da gruve drift i Raipas startet opp.

Hvis vi tar for oss regnskapsbøkene fra Raipas i angjeldende periode, ser vi at de norske

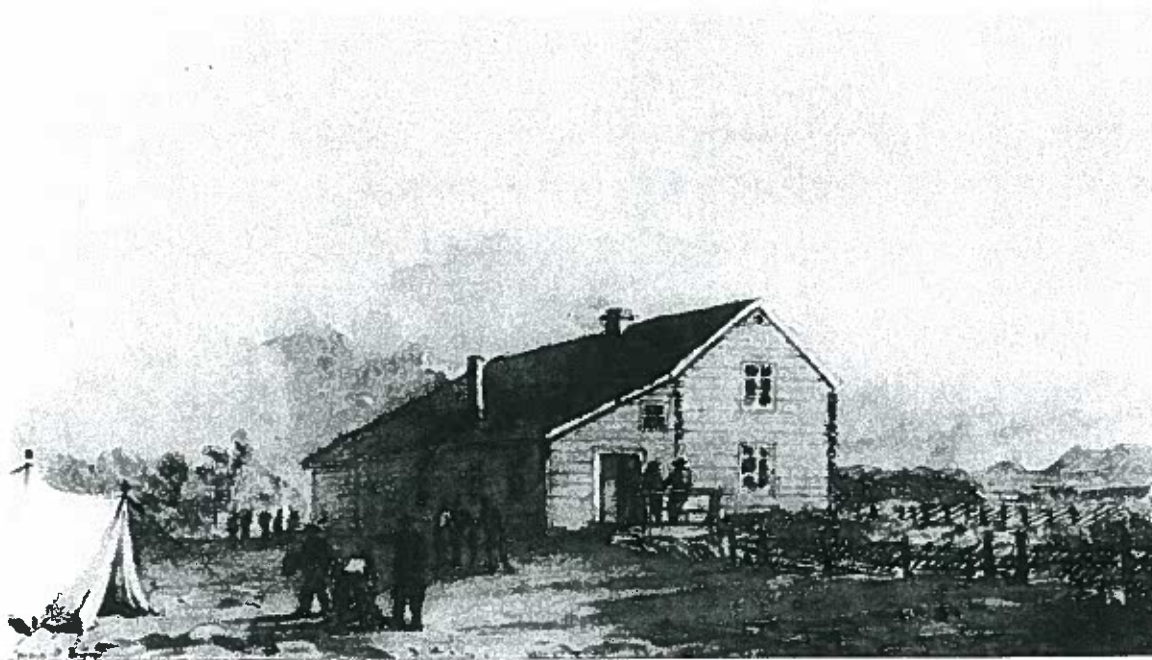
var i klart flertall i Raipas den første tida, men det arbeidet også noen kvenske arbeidere der helt fra starten.

Det er vanskelig å bestemme nasjonaliteten til alle disse 26 arbeiderne, men etter navnet å dømme var minst fem av dem kvener. Senere kom det flere kvener til, og arbeidsstokken ble temmelig sammensatt. Det var både norske og kvenske arbeidslag i den tida Borchgrevink var stiger; også etter at engelskmannen Samuel Monk (1818–1858) overtok som «superintendent» eller stiger i 1841. Selv om det var motsetninger mellom de norske og kvenske arbeiderne ved kopperverket, kan det vel være at en senere historisk epoke, preget av fornorskningen av samer og kvener, har bidratt til å gjøre motsetningene mer prinsipielle enn de i virkeligheten var.

Til å begynne med ser vi at arbeidslagene enten var norske eller kvenske, men fra 1840 får vi også enkelte blandete arbeidslag, når f.eks. Haagen Estensen og Lars Olsen Pladsen arbei-

der sammen med Johan Gulti og Johan Bjørkwall (den senere kvenske skolelærer i Kåfjord), og Aron Henriksen og Henrik Kurra sammen med Isaach Simonsen og Rasmus Johnsen. (26) De blandete arbeidslagene er en indikasjon på at de to nasjonalitetsgruppene var istand til å samarbeide. Kvenene fikk etterhvert ledende posisjoner i Raipas, og etter Samuel Monks død overtok Adam Mikkelsen Haapalahti, innvandrer fra Pello, som stiger. Han hadde fått sin opplæring ved verket i Kåfjord. Det ble sagt at direktør Thomas foretrakk kvenske stigere, fordi han mente de var dyktigere enn de norske. (27)

I 1840 kom man i Raipasgruva inn på en svært rik åre, med en koppergehalt på 10–14%, og det ble bygget boliger til 50 nye arbeidere. (28) Men åren tok slutt etter relativt kort tid og man måtte søke etter nye malmleier. Det ble sprengt ut en dyp sjakt, uten at det ble gjort lovende oppdagelser. Til slutt ble sjakten oppgitt. Men det viste seg at sjakten var blitt

Monk-gården i Raipas. Maleri av O. W. Brierly 1864. Fra R. Flury og T. Dalenson, *Alten. The Story of a Salmon River.*

Arbeidere i Raipas i 1837

Anders Helstrøm
Ingebrigt Estensen
Ingebrigt Knoph
Christopher Sandnæs
Ellev Thoresen
Johan Reimetz
Hans Packala
Carl Ylianiki
Peter Jolfri
Isak Karpi
John Winza
Carl Packala
Nils Josefson
Ole Mattila
Simon Olsen
John Olsen
Sima Olsen
Even Johnsen
Ole Sætrum d.e.
Ole Sætrum d.y.
Haagen Estensen
Ole Estensen
Even Johnsen
Christopher Pedersen
Per Hemann
Torger Estensen

stoppet bare noen fot over en rik åre. Den ble senere oppdaget ved at man drev inn en lavtliggende ort. Her kunne man i løpet av et enkelt år utvinne 200 tonn kopper. (29)

Etter at S. H. Thomas overtok ledelsen av kopperverket i 1845, ble det satset mer på Raipas. Antallet arbeidere økte og produksjonen var jevn i årene frem til Thomas forlot Kåfjord i 1857. Et bemerkelsesverdig unntak var året 1847. De første 20 årene av sin eksistens ble Alten Copper Works forskånet fra ras i større utstrekning, men i 1847 falt så godt som hele Raipasgruva sammen. Den store sjakten som bandt gruveanlegget sammen og var selve kom-

munikasjonsveien fra gruvegangene ut i dagen, ble fylt igjen av så svære rasmasser, at det ikke var mulig å få tømt den igjen. Raset kom om natta, og det er den eneste forklaringen på at menneskeliv ikke gikk tapt. Man måtte drive ned en ny sjakt på 20 favner og derfra sprengte flere tverrorter til de gamle gruvegangene. Det gikk et halvt år før Raipasgruva kom i drift igjen. (30)

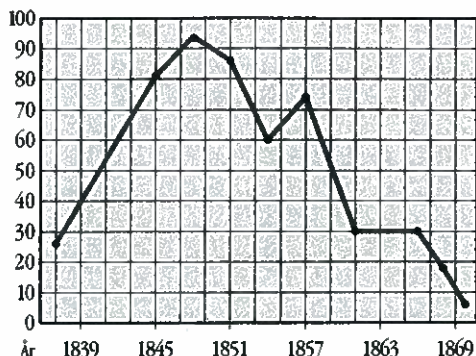
Frem til 1847 var Raipas kopperverkets beste gruve, og i 1845 leverte den over halvparten av malmen til smeltehytta. Men tilgangen på malm var ujevn, og i 1857 meldte Thomas til London at utsiktene var dårlige i Raipas, selv om funnet av et område med høyt kopperinnhold hadde bedret resultatet i det siste. På 1860-tallet gikk det stadig tilbake med Raipasgruva og antallet ansatte gikk kraftig tilbake, fra 74 i 1857, til 30 i 1861 (Gammelgruva i Kåfjord beskjeftiget til sammenligning 230 mann). I 1870 arbeidet der bare seks mann i Raipas.

Mellom 1845 og 1855 holdt folketallet i Raipas seg stabilt. Det ble drevet skole ved gruva, og den faste læreren ved kopperverket i Kåfjord underviste også barna i Raipas. Kopperverket åpnet også butikk i Raipas, og den ble drevet av kvenen Joseph Norstrøm, opprinnelig fra Hietaniemi. Adam Haapalahti fortsatte i stillingen som stiger helt til verket ble nedlagt i 1878, og han opplevde at det ubønhørlig gikk nedover med Raipasgruva. I 1865 var antall beboere redusert til 69. Ifølge bergmannen Tellef Dahl, som gjennomførte en besiktigelse av Raipas gruver i 1866, burde driften vært innstilt, ettersom man hadde forsikret seg om at gangen ikke fortsatte i dybden. «Jeg tilskriver Fortsættelsen af denne Drift for en stor Deel den fortrykte Tilstand, hvori Værket for Tiden befinder sig.» (31)

5. Kvæningen

Alten Copper Works ekspanderte i flere retninger på leit etter koppermalm. Det malmbeltet som gruvene i Kåfjord og Raipas tilhørte, strakte seg videre vestover og kom tilsyne igjen

Arbeidere ved Raipas gruver 1837-1870.

Kilde: Arvid Moberg, *Kopparverket i Kåfjord*, s. 101-102.

ved Kjækan. Allerede på den tid driften startet i Kåfjord, ble det funnet en stor klump ren kopper på fjellet mellom Alta og Kvænangen. Den veide ikke mindre enn 20 pund. Forekomstene ble undersøkt av Crowe, og omtrent samtidig med Raipas ble det foretatt prospektering i Kvæangsfjellene, et stykke ovenfor Kjækan. Det ble gjort lovende funn, men malmen måtte eventuelt bringes ned til fjorden og videre med båt til Kåfjord for å smeltes. Så lenge det ikke fantes noen vei ned til Kvæangsfjorden, var det vanskelig å utnytte koppermalmen. (32)

I 1840 ble det startet drift i to-tre gruver, samt noen skjerp, og den første arbeidslederen var Theodor Borchgrevink, som hadde organisert den første driften i Raipas. (33) På begynnelsen av 1840-tallet ble det gjort forsøk med å kjøre malmen de fire milene med hest over fjellet til Kåfjord – via Mathisdalen. Det ser ut til at dette fungerte en tid. (34) John Rice Crowe drev, sammen med noen kjøpmenn fra Hammerfest og Tromsø, Kvænangen-gruva som et eget selskap, «The Quenangen Mining Association». Men da selskapet kom i vanskeligheter på

grunn av sviktende kopperpriser, kjøpte Kåfjordverket gruvene på slutten av 1840-tallet. Kvænangenverket ble likevel drevet som eget selskap frem til 1857, da Kvænangen og Kåfjord endelig ble slått sammen.

6. Smelteverket

Den hovedoppgaven Alten Mining Association stod overfor ved midten av 1830-tallet, var oppføringen av et smelteverk i Kåfjord. Kopperverket i Kåfjord hadde ved oppstarten fått tienstefrihet på utførsel av smeltet kopper for ti år. Men i 1834 ble den forlenget med nye ti år, slik kong Carl Johan hadde lovet Crowe (se b.1, s. 358). (35) Alt lå nå tilrette for å realisere planene om smelteverk, og den første smelteovnen ble installert høsten 1835. Verket kunne dermed begynne produksjonen av skjærstein, dvs. et mellomprodukt som normalt inneholder 20-30% kopper. Den første smeltingen ble gjennomført i oktober 1835. Men etter kort tid sprakk bunnen på ovnen, og dette ble starten på en serie problemer knyttet til smeltehytta.

Året etter gjentok historien seg, ovnen sprakk og skjærsteinen blandet seg med slagget. (36) Man forsøkte å finne frem til en sort ildfast leire som kunne motstå de høye temperaturene. Hooker, som var i Kåfjord denne sommeren, skriver at smelteprosessen var i ferd med å bli utprøvd, «og det er håp om at den til sjuende og sist vil lykkes». (37) Smeltehytta ble drevet med en besetning på fire mann som Borchgrevink hadde rekruttert på Røros og i Folldalen: Hans Johansen, Jens Selboe, Johan Haldorsen og Adam Krogh.

Dessverre ble årsresultatet for 1836 langt dårligere enn forventet, men samme høst ble det ansatt en egen laboratorieingeniør, nemlig Stephen Henry Thomas, fra Cornwall (1813-1859), en slektning av Joseph Michell. (38) Thomas' første oppgave i Kåfjord ble å lede oppbyggingen av smelteverket, en alt annet enn enkel oppgave. Selv etter to års uavlatelige bestrebelser var man ikke kommet lenger enn til produksjon av skjærstein, og det av en måtelig kvalitet.